

**Концепція історичної освіти
середньої загальноосвітньої 12-річної школи**

(розроблена співробітниками лабораторії історичної освіти Інституту педагогіки АПН України: Мороз П.В., Малій О.В., Чубукова Т.О.)

Проект концепції обговорено і затверджено на засіданні лабораторії історичної освіти інституту педагогіки АПН України 19 листопада 2001р.

Вступ

Мета та завдання шкільної історичної освіти

Принципи відбору змісту шкільної історичної освіти

Зміст шкільної історичної освіти

Структура шкільної історичної освіти

Умови реалізації концепції

ВСТУП

Концепція розроблена відповідно до Законів України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Державної національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)”, проектів Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті та Концепції 12-річної загальної середньої освіти, з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду організації шкільної історичної освіти.

Концепція, наслідуючи існуючу концепцію історичної освіти для 11-річної школи, орієнтована на нове соціальне замовлення щодо мети, завдань, змісту, якості і термінів шкільної освіти.

Викладання історії в школах України має певну історію та сталі традиції. З ХІХ ст. курс історії вивчався в початкових та недільних школах, гімназіях. В

радянській школі систематичні курси історії почали викладати з 1930-х років. Радянський період характеризується значними здобутками в методиці викладання історії. Проте для цього періоду були характерні певна заідеологізованість та однобокність шкільної історичної освіти.

В 90-х роках була зроблена спроба подолати ці недоліки, проте на практиці це привело до простої зміни знаків в оцінці минулого та до перевантаження навчальних курсів історії. Навчальна діяльність переорієнтувалась на ознайомлення учнів з новим, досі не відомим, історичним матеріалом. Поступове зменшення навчального часу, який відводиться на вивчення історії при збереженні того самого обсягу змісту привело до різкого збільшення навантаження школярів. Навчальний процес не враховував індивідуальних потреб та особливостей учнів. Простий збір та формування “бази історичних даних” не є метою історичної освіти. Історична освіта не може зводитись лише до підвищення ерудованості учнів і бути бездуховною чи малодуховною по суті. Як наслідок – організація навчання історії увійшла в серйозну суперечність з тими завданнями, які ставились перед нею.

Глобалізація проблем розвитку світового співтовариства, яке вступило в історичний процес еволюційного переходу до нової загальнопланетарної цивілізації, а на цьому тлі – перспективи розвитку України потребують докорінного оновлення системи організації шкільної освіти.

Змінилося соціальне замовлення суспільства стосовно школи: - це формування творчої особистості, яка, керуючись етичними критеріями, здатна самостійно визначати мету своєї діяльності, планувати її, підбирати соціально-допустимі способи її реалізації, нести відповідальність за результати своєї діяльності та закріплювати їх в індивідуальному досвіді. Іншими словами суспільству потрібна зріла особистість – суб’єкт діяльності.

Сучасний етап розвитку людства пов’язаний з зростанням ролі кожної особистості як суб’єкта свого індивідуального, а отже і загальнолюдського майбутнього.

Становлення демократичної держави, курс на гуманізацію та демократизацію освіти, зростання соціальної ролі особистості підносить престиж гуманітарних дисциплін. Саме гуманітарна освіта формує особистість учня, готує його до життя в сучасному світі, який зазнає кардинальних змін, розвиває критичне мислення, формує патріота своєї Вітчизни та громадянина. Серед шкільних навчальних предметів про суспільство історія займає центральне місце. Тому докорінне оновлення шкільної історичної освітньої галузі набуває виняткової значущості. Виникає необхідність перегляду мети, завдань, змісту та структури шкільної історичної освіти.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Історична освіта визначається як цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства і держави. Головною одиницею процесу навчання історії в школі є діалогічна цілісність: особистість учня – особистість педагога. Повага достоїнства особистості є вихідним пунктом навчання історії в школі. Тому в процесі навчання і виховання потрібно враховувати інтереси та індивідуальні особливості учня та педагога.

Центром процесу навчання історії в школі є особистість учня, його конкретний світ.

Вивчення історії у 12-річній школі зорієнтоване на перспективу розвитку суспільства через конкретну особистість.

Головною метою шкільної історичної освіти є створення засобами історії, як навчального предмету, оптимальних психолого-педагогічних умов для інтелектуального розвитку, саморозвитку та становлення особистості учня як суб'єкта історичного розвитку та суспільних відносин, громадянина-патріота, який керується в своїй діяльності (життєвому шляху) у відповідності з загальноприйнятими соціокультурними нормами та цінностями.

Історична освіта повинна сприяти кожному учню засвоїти певну систему цінностей: етнокультурних, загальнонаціональних та планетарних.

Завданнями шкільної історичної освіти є:

- оволодіння учнями основами історичних знань, які розкривають основні закономірності розвитку суспільства від його виникнення і до наших днів;
- формування історичної (соціальної) самосвідомості учнів;
- розвиток інтересу, шанобливого та толерантного ставлення до історії, релігії та культури свого та інших народів світу;
- формування ціннісних орієнтацій та переконань, суб'єктивних (індивідуальних) етичних та естетичних критеріїв ставлення до різноманітних сторін світової цивілізації в її розвитку і до своєї власної ролі в ній;
- створення умов для набуття учнями науково обґрунтованих знань про діалогічний, безпечний спосіб взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією;
- оволодіння учнями методами історичного пізнання;
- розвиток творчого та критичного мислення учнів;
- формування вмінь і навичок самоосвіти, самостійної та творчої роботи з історичним матеріалом, його систематизації та аналізу;
- виховання повноправного громадянина – патріота України, який здатен вільно орієнтуватися в суспільному житті та усвідомлює свою роль та відповідальність перед суспільством та державою;
- формування світоглядної, моральної, політичної, художньо-естетичної культури учнів.

ПРИНЦИПИ ВІДБОРУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Формуючи зміст шкільної історичної освіти слід дотримуватись таких основних принципів:

Науковість. Цей принцип передбачає:

- ✓ наукову достовірність фактів і явищ, які вивчаються;
- ✓ ознайомлення учнів з сучасними історичними теоріями та поглядами;
- ✓ повний та всебічний аналіз історичного процесу;

- ✓ цілісність знань і вмінь.

Історизм. Цей принцип передбачає:

- ✓ використання таких методів: проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного; інтегративного, ретроспективного; конкретно-історичного; актуалізації;
- ✓ розгляду історичного процесу з точки зору причин його виникнення, оцінки його сучасниками, результату та наслідків.

Принцип доступності і зростаючої трудності. Цей принцип передбачає:

- ✓ відповідність змісту і методів навчання віковим особливостям (психолого-фізіологічним можливостям) та рівню знань і розвитку учнів;
- ✓ поступове ускладнення пізнавальних завдань, які виникають в процесі навчання, і вимагають для свого розв'язання щодалі зростаючих труднощів.

Особистісно орієнтована спрямованість навчального процесу. Цей принцип передбачає:

- ✓ визнання особистості (учня, педагога, керівника) суб'єктом освітньої діяльності та суб'єктом відносин;
- ✓ вироблення особистісної системи оцінювання історичних явищ, подій, діяльності історичних осіб;
- ✓ врахування індивідуальних інтересів, рівня інтелектуального розвитку, здібностей і задатків учнів, педагогів;
- ✓ запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій;
- ✓ створення такого освітнього простору, де кожна дитина розвивалася й відповідно до власного світосприйняття, природного і свого темпу розвитку.

Принцип систематичності, послідовності і наступності. Цей принцип передбачає: викладання шкільного курсу історії у певній хронологічній і тематичній послідовності, що відповідає внутрішній логіці історичного процесу.

Розвиток пізнавальних здібностей та навичок самостійної роботи учнів з історичною інформацією. Цей принцип передбачає:

- ✓ активну участь учнів у набутті нових знань;
- ✓ поступовий розвиток пізнавальних здібностей та різноманітних вмінь самостійної роботи учнів.

Деполітизація. Цей принцип передбачає відмову від монополії державно-партійної ідеології і перехід до плюралізму ідеологій. В школі потрібно не нав'язувати учням певний, так званий, “правильний” світогляд, як це робилось раніше, а сприяти реалізації їх права на вільний вибір поглядів та переконань.

Принцип єдності навчання і виховання. Цей принцип передбачає:

- ✓ формування історичної (соціальної) самосвідомості учнів;
- ✓ виховання патріота та громадянина України.

Гуманізація та демократизація системи викладання історії. Цей принцип передбачає:

- ✓ плюралістичність та різнобічність історичної освіти;
- ✓ право педагогів та педагогічних колективів на творчість (в той же час повинно вирішене питання про межі та ступінь професійної свободи вчителя та його громадянської відповідальності).

Принцип варіативності та диференціації історичної освіти. Цей принцип передбачає:

- ✓ варіативність навчальних планів і програм, що дає змогу зважати як на регіональні особливості, так і на відмінності в інтелектуальній, емоційній, вольовій сферах учнів, темпи та рівні психічного розвитку учня;
- ✓ надання школам і вчителям права працювати за різними програмами, у тому числі й авторськими, визнання різноманітності змісту та форм навчального процесу, вибір яких повинен здійснюватися педагогом з врахуванням особливостей розвитку кожної дитини, його психологічної та педагогічної підтримки в пізнавальному процесі;
- ✓ надання учням можливості вибору певних найбільш придатних (кращих) для нього як суб'єкта діяльності способів досягнення певної навчальної мети, засобів її виконання, не порушуючи при цьому логіки

процесу наукового пізнання. Це дозволяє учню усвідомити процес суб'єктивного вибору, відповідальності за цей вибір та його результат.

Принцип толерантності. Цей принцип передбачає:

- ✓ виховання у підростаючого покоління загальнолюдських моральних цінностей, поваги, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур сучасного світу, форм самовираження та самовиявлення особистості;
- ✓ виховання учнів у душі поваги людської гідності, терпимості і недискримінації.

Принцип культуровідповідності та національної спрямованості. Цей принцип передбачає:

- ✓ врахування у змісті історичної освіти етнонаціонального, регіонального, культурного і звичаєвого контексту;
- ✓ невіддільність історичної освіти від національного ґрунту.

Принцип соціальної ефективності

Цей принцип передбачає, що історичні знання мають бути достатніми для продовження освіти або кваліфікованої праці. Процес навчання історії має бути орієнтований як на власне історичну освіту, так і на вироблення якостей мислення необхідних для адаптації і повноцінного функціонування людини в сучасному суспільстві, на засвоєння історичного апарату як засобу постановки і розв'язання проблем реальної дійсності. З цією метою у державних документах (стандартах, програмах) фіксуються не лише переліки історичних умінь і навичок, а деталізовані рівні історичного розвитку, яких учні мають досягти на кожному ступені навчання.

Принцип пріоритету розвивальної функції навчання

Цей принцип передбачає, що зміст навчального матеріалу з історії має забезпечувати не екстенсивне, а інтенсивне навчання і самонавчання, перенесення акцентів із збільшення обсягу інформації, призначеної для засвоєння учнями, на вироблення вмінь її застосовувати для досягнення певного результату, тобто на інтелектуальний розвиток учня.

Цей принцип передбачає не лише засвоєння готових знань, а й способів цього засвоєння, способів міркувань, які застосовуються в історичній науці, створення педагогічних ситуацій, які стимулюють самостійні відкриття учнями історичних фактів. З огляду на це навчальний матеріал повинен містити загальні схеми історичних явищ, загальні підходи до моделювання прикладних ситуацій.

ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Зміст шкільної історичної освіти має розглядатись як галузь культури, національне і загальнолюдське надбання.

Система шкільної історичної освіти передбачає набуття учнями цілісних знань про соціокультурний розвиток людства. Зміст шкільної історичної освіти повинен сприяти:

- ✓ формуванню в учня цілісної картини світу, яка адекватна сучасному рівню науки та рівню освітньої програми;
- ✓ інтеграції особистості в систему світової та національної культури;
- ✓ вихованню патріота та громадянина України.

Зміст шкільної історичної освіти має домінуючу спрямованість: формування особистості та інтелектуальний розвиток учнів.

Слід відмітити, що нині відсутня загальноновизнана методологія, яка б пояснювала ходу світової історії. Цілком зрозуміло, що формаційний підхід не здатний відіграти роль базової теорії культурно-історичного процесу. Проте й сучасна історична наука, в тому числі зарубіжна, не може запропонувати якоїсь цілісної концепції культурно-історичного розвитку людства, оскільки існуючі сучасні теорії не менш однібічні, ніж формаційний підхід.

Відтак завдання полягає в тому, щоб вийти на розробку нової цілісної теорії культурно-історичного процесу через синтез здобутків різних філософських і наукових шкіл.

Цивілізаційний та формаційний підходи можна розуміти як синхронний та і діахронний методи описання дійсності. Це різні виміри відносно цілісного історичного процесу.

Оптимальне поєднання формаційного та цивілізаційного підходів дозволяє певною мірою розкрити багатовимірність історичного процесу. Формаційний підхід відображає наступність на внутрішню закономірність етапів розвитку людського суспільства, розкриває логіку соціально-економічних процесів. Цивілізаційний підхід дозволяє більш повно розглянути розвиток людства в певну історичну епоху, показує взаємодію та взаємовплив культур різних країн та народів, дозволяє широко застосовувати порівняльно-типологічну методичку.

При укладанні нових програм та підручників авторам слід обмежитись вивченням найбільш важливих та значущих факторів, які характеризують розвиток людства в цілому, та різноманітні сторони розвитку суспільства на певних етапах історичного розвитку. Продуктивним варіантом викладання історії, на нашу думку, є використання структури, яка розкриває розвиток людства як ланцюжок цивілізацій

З метою кращого розуміння минулого використовується історико-порівняльний підхід, що дозволяє порівнювати “контрастні” культури суспільств чи цивілізацій минулого та сучасності.

Зміст навчання історії, його форми та методи слід підбирати та організовувати таким чином, щоб учень міг проявити вибірковість стосовно предметного матеріалу, його вигляду та форми.

Потрібно привчати учнів не вірити в одну, так звану “єдину істину” а вчитися бачити відносність, неповноту наших знань, поважати різні точки зору, адже в кожній точці зору—доля Істини. Замість того щоб засвоювати одну версію, запропоновану у шкільних підручниках, учні повинні мати можливість формувати власні думки шляхом співставлення різних фактів і точок зору. Іншими словами, слід сприяти розвитку творчого та критичного мислення учнів, розуміння ними того, що думати по-різному – добре і правильно.

При відборі історичного матеріалу слід орієнтуватися на пізнавальну самостійність та навчальну творчість учнів, навчання прийомам наукового мислення, варіювання завдань в відповідності зі здібностями, інтересами та особливостями учнів.

“Початкова школа” (I-IV класи).

Ми вважаємо, що залучати дітей до вивчення історії слід вже в початковій школі. Молодших школярів цілком реально ознайомити з видатними історичними діячами, основними культурами та цивілізаціями, які існували в історії людства. Це знайомство можна здійснити в доступній для дітей молодшого шкільного віку формі.

В початковій школі на нашу думку, слід створити систему пропедевтичних знань про історію України та світу.

Пропонуємо наступні пропедевтичні курси історії (“Моя історія”, “Видатні події та постаті в історії”, тощо), які потрібно викладати як інтегровані.

Головні завдання пропедевтичного курсу історії в початковій школі:

- ✓ підготувати учнів до творчої роботи на уроках систематичного курсу історії;
- ✓ формування елементарних, але цілісних уявлень про історію рідної країни, світової цивілізації; викликати інтерес до вивчення історії.

Навчальна програма в початковій школі повинна ґрунтуватися на прикладах з вітчизняної та світової історії. Вітчизняна історія ближча дітям і, отже, більш доступна для вивчення.

Основна школа (V-IX класи).

В основній середній школі базисний варіант історичного курсу базується на основі реалізації лінійного принципу вивчення історії людства: від первісності до сучасності. У результаті курс історії основної школи набуває певної логічної завершеності. З одного боку, він дає основи історичних знань (історичної грамотності), які необхідні для загальнокультурної підготовки. З іншого боку, цей курс закладає основи для подальшого вивчення історії як у старшій школі, так і в інших навчальних закладах.

Шкільні курси історії України та всесвітньої історії необхідно вивчати синхронно та паралельно. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти як загальне, так і особливе в історії різних народів, уникнути дублювання в поясненні та вивченні ряду складних проблем. Це сприятиме більш якісному засвоєнню навчального матеріалу.

Нема потреби доводити, що вітчизняна історія повинна користуватись певним пріоритетом та вивчатись більш детально та систематично, аніж історія зарубіжних країн.

Вивчення систематичних курсів всесвітньої та вітчизняної історії з 5 класу створює оптимальні умови для міжпредметних зв'язків з всесвітньою літературою та географією, що дозволить уникнути зайвого дублювання навчального матеріалу та краще структурувати зміст шкільної історичної освіти.

Старша школа (10-12 класи).

Основним завданням викладання історії в старшій школі, яка функціонуватиме переважно як профільна, повинно стати формування потреби в історичній самоосвіті, в поглибленому вивченні історії.

Профільне навчання будується на засадах варіативності та диференціації, з урахуванням інтересів учнів, їх здібностей, життєвих планів і можливостей школи.

В ролі інваріативної частини пропонуємо інтегрований історичний курс “Україна і світ”.

В залежності від обраної учнями спеціалізації, в старшій школі допустима варіативність навчальних курсів, факультативів. Пропонуємо в старшій школі наступні спецкурси за вибором.

1. “Історія українського народу”.
2. “Історія світових цивілізацій”.
3. “Історія української культури”.
4. “Історія світової культури”.
5. “Світові релігії”.
6. “Всесвітня історія: провідні країни світу”.
7. “Історія держави і права”.
8. “Основи історичного краєзнавства”.
9. “Політичні діячі України і світу”.

Пропонуємо в школах вивчати спеціалізований курс регіональної історії, який включатиме також історію національних меншин, які проживають в даному регіоні.

Обов'язковою є державна атестація з вітчизняної та всесвітньої історії 9 кл. (основна школа) та 12 кл. (старша школа).

Завдання державної атестації розробляються провідними науковими та педагогічними установами і затверджуються Міністерством науки та освіти.

Навчальні програми розробляються провідними науковими та педагогічними установами, авторськими колективами, та затверджуються Міністерством науки та освіти. Програми з регіональної історії та краєзнавства затверджуються місцевими органами освіти.

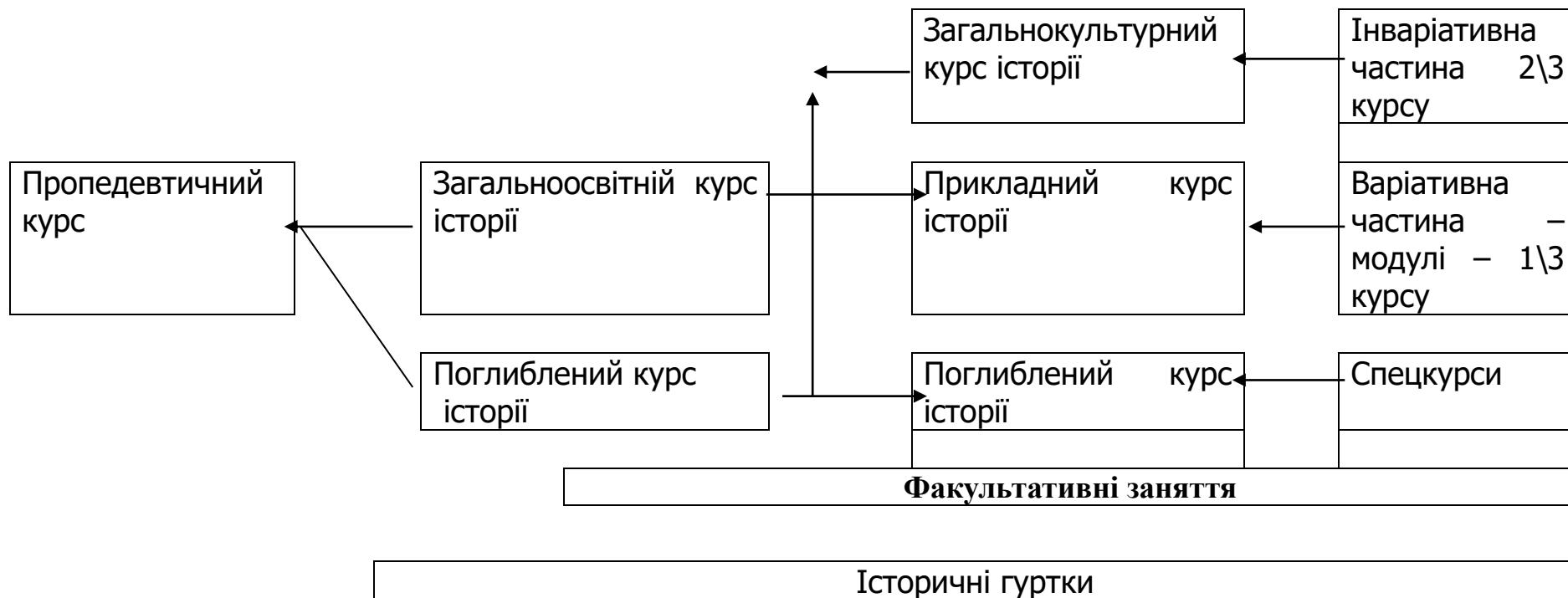
Підручники та навчальні посібники отримують відповідний гриф Міністерства науки та освіти лише після наукової та методичної експертизи відповідними науковими та педагогічними установами. Проте формування критичного мислення неможливе в умовах монологізма та монополії в школах підручників та посібників. Тому крім навчальної літератури, які мають гриф Міністерства науки та освіти в школах велику увагу слід приділити творчому ознайомленню учнів з науковою, з науково-популярною та художньою літературою, а також з суспільно-політичною періодикою.

СТРУКТУРА ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Відповідно до Закону України “ Про загальну середню освіту”, проекту Концепції 12-річної загальної середньої освіти та виходячи з вітчизняного та зарубіжного досвіду пропонуємо наступну структуру шкільної історичної освіти.

Структура шкільної історичної освіти

Початкова школа	Основна школа					Старша школа
1-4 класи	5 кл.	6 кл.	7 кл.	8 кл.	9 кл.	10-12 класи

Пропедевтичний курс реалізується у 1-4 класах початкової школи. На цьому етапі вводяться окремі елементи історичних знань, які спрямовуються на формування в учнів первісного, але цілісного уявлення про світ та суспільство.

Загальноосвітній курс історії вивчають учні 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Курс завершальний забезпечує базову історичну підготовку учнів.

Загальнокультурний курс історії призначений для учнів 10-12 класів для яких історія, як навчальний предмет, – лише як елемент загальної культури. Це ті, хто навчається на природничому, фізико-математичному, технологічному, спортивному, економічному профілях.

Прикладний курс історії адресований учням 10-12 класів, що обрали для себе ті галузі діяльності, в яких історичні знання відіграють роль апарату, специфічного засобу для вивчення і аналізу закономірностей розвитку людського суспільства. Курс вивчається на філологічних, правових, філософських, політологічних та інших гуманітарних профілях, а також у навчальних закладах гуманітарного спрямування.

Поглиблений курс історії адресований учням 5-12 класів, які планують пов'язати свою майбутню професію з історією (історичні, суспільно-історичні профілі, окремі ліцеї, коледжі, спеціалізовані школи, класи з поглибленим вивченням історії).

Отже історична підготовка учнів забезпечується двовимірною в основній школі та тривимірною в старшій школі моделлю диференціації навчання, основні поняття якої курси історії та рівень вимог.

Шкільні курси історії рівнево диференційовані. Кожен рівень вимог для кожного курсу історії включає перелік опорних уявлень, знань, умінь, навичок і способів історичної діяльності.

Курси історії повинні мати різну інформаційну та інтелектуальну ємкість, діагностико-прогностичну спрямованість та соціальну ефективність (обсяг історичних знань має бути достатнім для майбутньої успішної професійної та

навчальної діяльності), а також різнитися способами упорядкування матеріалу, ступенем узагальнення знань, співвідношенням між теоретичними та емпіричними знаннями.

З метою поглиблення і розширення знань учнів з окремих тем, розвитку їхнього інтересу до історії, орієнтації у виборі професії пропонуються спецкурси за вибором (з 10-го класу), факультативні заняття (з 7-го класу), історичні гуртки (з 5-го класу).

Таким чином, пріоритет особистісної орієнтації освіти, що здійснюється шляхом рівневої та профільної диференціації навчання визначає структуру шкільної історичної освіти.

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ

Важливими умовами реалізації концепції є:

- ✓ створення колективу науковців, які розробляють стандарти шкільної історичної освіти;
- ✓ укладання нових навчальних програм з шкільних курсів історії;
- ✓ створення та своєчасний випуск навчально-методичних комплексів згідно нової структури шкільної історичної освіти;
- ✓ науково-методичне забезпечення нового змісту шкільної історичної освіти;
- ✓ оновлення фонду засобів навчання;
- ✓ створення відповідних умов для інтенсивної перепідготовки вчителів історії, особливо в галузі сучасної методики та методології;
- ✓ вдосконалення програм підготовки вчителів історії у вищих навчальних закладах.

Нова концепція шкільної історичної освіти вводиться поступово, на основі апробації нових навчальних програм та підручників і має стати основою розробки державних стандартів і навчальних програм з шкільних курсів історії.

Втілення в життя нової концепції відбуватиметься на гуманістичних та демократичних засадах. Цілком очевидно, що зміни будуть відбуватися тривалий

час та суперечливо. Але головне, як ми вважаємо, полягає в тому, що тенденція визначена авторами є вірною.

Окремі положення концепції можуть уточнюватися і конкретизуватися згідно з вимогами до забезпечення навчання історії у 12-річній школі. Концепція історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи ґрунтується на сучасній законодавчій базі

Проект розробили співробітники лабораторії історичної освіти інституту педагогіки АПН України: Малій О.В., Мороз П.В., Чубукова Т.О.

Проект концепції обговорено і затверджено на засіданні лабораторії історичної освіти інституту педагогіки АПН України 19 листопада 2001р.

Дана концепція опублікована в журналі “Історія в школі”:

Концепція історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи (проект) // Історія в школі – 2002 – № 3 – С. 2-7